

Sociálne aspekty industriálnej a postindustriálnej spoločnosti a ich dôsledky na životné prostredie

J. Pašiak: Social Aspects of Industrial and Post-industrial Society and their Consequences on the Environment. Život. Prostr., Vol. 40, No. 4, p. 176 – 179, 2006.

Slovakia is finalizing the process of deep social transformation of the post-communist society and simultaneously is struggling to solve the problems related to the transition to an information society. This transition appears to be a complex process, as the Slovak society didn't experience the standard industrialization. This development was related to the specific conditions of the „socialist regime“ in which nature was „socialized“. Although the result was similar to standard industrial societies where the society and nature stand against each other and society is exposed to the possible self-endangering. In the Slovak society the problem of social relationship has become the most imminent. The solution is can be inspired by the conception of „risky society“, as well as the conception of „innovation of societal capitals“ – human, social and cultural. These conceptions have been verified in the countries advanced in the solution of post-industrial social problems.

Pri písaní tejto state vychádzam z faktu, že pri riešení súčasných ekonomických, sociálnych a politických problémov nevenujeme náležitú pozornosť prechodu na postindustriálnu cestu vývoja slovenskej spoločnosti, a to ani v environmentálnej oblasti. Týka sa to tak teórie a politiky, ako aj riešenia praktických problémov. Riešime síce otázky spojené s rozvojom informačnej spoločnosti a prípravou na znalostnú ekonomiku, ale akosi unikajú pozornosti podstatné problémy sociálno-ekonomického, sociálno-kultúrneho, sociálno-politického, sociálno-ekologického a environmentálneho charakteru postindustriálnej spoločnosti. V dôsledku toho plánujeme, projektujeme a rozhodujeme v duchu už prekonaného industriálneho myslenia a industriálnej modernizácie. Viac ako si uvedomujeme sme poplatní princípom industrializmu a modernity 19. a 20. storočia. Nasvedčuje tomu obsah diskusií o aktualizácii či koncepcii nových územných plánov, riešení akútnych ekologických problémov krajiny, národných parkov, mestskej zelene, o reurbanizácii miest, urbanizácii vidieckeho prostredia, reindustrializácii regiónov a pod. Svedčí o tom napríklad

nevyžívanie tzv. hnedých plôch (*brownfields*) na nové aktivity, výstavba priemyselných parkov na zelenej lúke, bezohľadná likvidácia zelene v sídlach mestského, ale aj vidieckeho charakteru (intenzívny výrub stromov), expanzia ťažby dreva a stavebná činnosť aj v územiach, ktoré sú predmetom ochrany, ako aj nelegálny cezhraničný dovoz priemyselného odpadu na domáce skládky a podobne.

To sú len niektoré oblasti, kde budú prijaté rozhodnutia dlhodobo ovplyvňovať podmienky každodenného života a kvalitu životného prostredia. Po diskusiách a petíciách občanov prichádzajú rozhodnutia verejnej správy, z ktorých vychádzajú „vítězi“ a „porazení“. Nie sú to hry s nulovým výsledkom. Najhoršie však je, že často prehráva príroda, krajina, životné prostredie. Akési „vedľajšie sociálne dôsledky“ na komunitu či región a tamojšie sociálne skupiny si u nás takmer nik nevníma. (Sociológovia na Západe dokonca vypracovali metodiku podobnú EIA *Social Impact Assessment* – SIA – hodnotenie vplyvu investícií na sociálnu sféru, ale nepodarilo sa ju zatiaľ legislatívne presadiť, možno, že lepšie podmienky nastanú v postindustriálnej

spoločnosti.) Divíme sa, že slabne záujem o veci verejné, klesá účasť na voľbách, rastie rezignácia a apatia občanov, stagnuje formovanie občianskej spoločnosti. Objavujú sa názory, že takýto stav, naopak, niektorým skupinám spoločnosti vyhovuje.

Situácia na Slovensku oprávnené vyvoláva otázku, v akej fáze spoločenského a civilizačného vývoja sa nachádza spoločnosť. Je to ešte industriálna spoločnosť, či sa už prehupla do etapy charakterizujúcej informačnú spoločnosť, ktorá pracuje na projektoch znalostnej ekonomiky, ako základe znalostnej spoločnosti? Nie je naším cieľom riešiť túto problematiku, ale pokúsime sa k nej priblížiť optikou priestorovej sociológie so sociálno-ekologickým prístupom a načrtnúť hlavnú problematiku vzťahov industriálna spoločnosť – životné prostredie.

Zospoločenšenie (socializácia) prírody v industriálnej spoločnosti

Túto tému som vybral preto, že sú v nej obsiahnuté podstatné črty sociálno-ekologických problémov industriálnej spoločnosti a od nich sa odvíja rad ďalších. Rozpracoval ju najmä Ulrich Beck (2004) a predstavuje v súčasnej sociológii najhlbšiu analýzu sociálno-ekologickej problematiky, z ktorej vychádza koncepcia postindustriálnej „rizikovej spoločnosti“.

Pojem „socializácia“ má v sociológii kľúčový význam, mechanizmus začleňovania človeka do spoločnosti je stále predmetom záujmu. *Socializácia prírody* – proces začleňovania prírody do spoločnosti, do jej života prostredníctvom sociálnych a technických prostriedkov, je mechanizmus charakteristický pre industriálnu spoločnosť. Technický vývoj, sprostredkovaný spoločenskými faktormi, umožňuje ľuďom na základe ich rozhodovania a činnosti včleňovať komponenty prírody do spoločenského života. Procesom socializácie sa stávajú prírodné komponenty spoločenskými komponentmi, nadobúdajú spoločenskú formu aj obsah a nimi spätne pôsobia na prírodu a životné prostredie, dosahujú tam zamýšľané aj vedľajšie dôsledky.

Prírodné a ekologické základy industriálnej spoločnosti sa v porovnaní s agrárnou kvalitatívne zmenili a umožnili jej dynamický rozvoj. Zintenzívnili sa nielen proces zospoločenšťovania prírody, ale aj devastujúcich zásahov do nej. Tento postup sa zdôvodňuje ekonomickými, sociálnymi a politickými záujmami v prospech spoločnosti, ignorujúc pritom zákonitosti prírody.

V socializácii prírody sú obsiahnuté dva základné procesy industriálnej spoločnosti: *industrializácia a modernizácia*. Ich výsledkom sú základné zmeny aj vo vzťahu k prírodnému a životnému prostrediu so sociálnymi dôsledkami, najmä v súvislosti s tvorbou

„druhej prírody“, organizáciou spoločenského života, zmenami hodnôt a spôsobu života v industrializovanej a urbanizovanej spoločnosti.

Vývoj vzťahov spoločnosť – príroda vyústil v industriálnej spoločnosti do *polarizácie spoločnosti a prírody*. Spoločnosť a príroda sa postavili proti sebe. Zospoločenšenie prírody prinieslo aj stieranie hraníc medzi prírodným a sociálnymi priestormi, medzi prvou a druhou prírodou. Vytvorilo sa životné prostredie, v ktorom sa prelínajú princípy a zákonitosti prírodného a spoločenského charakteru s tendenciou obmedzovania a nahrádzania prírodných prvkov umeľými. Táto tendencia sa často presadzuje ako modernizácia a racionalizácia životného prostredia človeka bez hlbšieho poznania dôsledkov na prírodné prostredie, zdravie, spôsob života a ich synergického efektu na spoločnosť. Environmentálne znehodnotenie ide ruka v ruku so sociálnym, alebo ako konštatuje Beck (2004, s. 107): „... ničivé zásahy do prírody... stávajú sa integrálnymi súčasťami spoločenské, ekonomické a politické dynamiky.“ Z toho vyplýva, že narušovanie prírodných podmienok života sa mení na globálne zdravotné, sociálne a ekonomické ohrozenie. Beck upozorňuje na túto podstatnú zmenu vo vzťahu spoločnosti a prírody, v rámci ktorej sa zložito prelínajú ekologické, sociálne, ekonomické a politické procesy. *Zospoločenšenie prírody sa stalo vnútorným vzťahom industriálnej spoločnosti a nevyhnutným predpokladom výroby, trhu, konzumu, reprodukcie samotnej spoločnosti*. Takto sa vytvorila nová závislosť od „podrobenej prírody“ s nepredpokladanými ekologickými, ekonomickými a sociálnymi dôsledkami na spoločnosť.

Ekologické dôsledky polarizovaného vzťahu spoločnosť – príroda majú spravidla nevratný (ireverzibilný) charakter – ide o ohrozenie života rastlín, zvierat i ľudí. Súčasne majú *novú priestorovú dimenziu* – ich dosah už nemá lokálny charakter, má tendenciu prerásť do regionálnych až globálnych rozmerov. Časová dimenzia zahŕňa od bezprostredných po dlhodobé až trvalé dôsledky. Ekologické problémy sa v sociálnej sfére prejavujú rôznym spôsobom a intenzitou *až po sebaohrozenie spoločnosti*. Často nie sú viditeľné, ale to neznamená, že neexistujú a neohrozujú život človeka, o to sú zákernejšie a nebezpečnejšie.

Ekologické problémy vyvrcholili v druhej polovici 20. storočia a boli začiatkom krízy vývoja industriálnej spoločnosti kapitalistického charakteru. Iste nie náhodou sa aj vývoj tzv. komunistických spoločností v tom období dostal do krízy a následne sa experiment komunistickej industriálnej spoločnosti skončil fiaskom.

Akú úlohu zohrala vo vývoji tejto problematiky Organizácia spojených národov, OECD, mimovládne

Moderná budova jedálne s parkoviskami v areáli Slovnaftu, a. s., v Bratislave.
Foto: J. Supuka

organizácie a hnutia, koncepcia „medzí rastu“ a „trvalo udržateľného rozvoja“, konferencia v Riu de Janeiro s jej výstupom Agenda 21 a pod., to čitateľom Životného prostredia netreba vysvetľovať. Dnes ich možno hodnotiť aj s historickým nadhľadom v rámci vývoja sociálno-ekologickej problematiky industriálnej spoločnosti.

Nastolovanie postindustriálnej spoločnosti v našich podmienkach

Pri písaní tejto časti sa mi vybavuje bratislavská prednáška Daniela Bella (autora súboru esejí *The Coming of Post Industrial Society*, 1973) z marca 1988. Rozoberal myšlienku konca ideológie a industriálnej spoločnosti s určitou víziou postindustriálnej spoločnosti, ktorou sa zaoberal už dlhšie. Na prednáške sa zúčastnili aj členovia akademickej obce, ktorí vtedy pracovali na dlhodobej prognóze rozvoja socialistickej spoločnosti. Spolupracoval som na časti, ktorej cieľom bolo ukázať, ako možno prekonať zaostávanie vedecko-technického pokroku a pomalý rast efektívnosti výroby v socialistickej spoločnosti. Kolegovia z oblasti technických vied, ktorí mali oveľa väčšie možnosti medzinárodnej spolupráce a mali prehľad o stave vývoja kapitalistickej industriálnej spoločnosti, nastolili v diskusii aj problematiku prechodu socialistickej spoločnosti na postindustriálnu etapu vývoja. Bell (anglicky „zvon“, „zazvonil“) na nevyhnutnú zmenu socialistickej spoločnosti. Auditórium to pokladalo skôr za utopickú víziu, ako prognózu. Koniec

r. 1989 a nasledujúci vývoj prekonal víziu i prognózu. Prešlo však celé desaťročie, kým sa aj v politickej oblasti nastolila otázka ďalšieho vývoja slovenskej spoločnosti a začalo sa pracovať na *Prognóze rozvoja a využívania vedy a techniky do roku 2015* (SAV). V nej sa už objavila aj problematika postindustriálnej spoločnosti. V posledných troch rokoch riešil širší multidisciplinárny tím Ministerstva školstva SR zameraný na regionálny rozvoj Slovenska a narazil na rad problémov spojených s prechodom na postindustriálnu spoločnosť, koncentrovaných najmä v ekonomickej a sociálnej sfére a infraštruktúrach. Ukázalo, že na úrovni regiónov sa naakumulovali rôznorodé problémy, jednak súvisiace s pozostatkami spoločnosti reálneho socializmu a rozvoja industriálnej spoločnosti s konzumnými prvkami, jednak súvisiace s prehlbujúcou sa chudobou, až po nové prvky etapy postindustriálneho vývoja s črtami informačnej spoločnosti.

Zhluk regionálne diferencovaných problémov zaťažuje spoločnosť ako celok. Zvyšuje sa celkový tlak ľudí, sociálnych skupín, lokálnych a regionálnych spoločenstiev na krajinu a životné prostredie. **Narastá tendencia marginalizácie ekologických problémov** na všetkých úrovniach, často sa argumentuje prioritami ekonomického rastu. Stratégie udržateľnosti života a ochrany životného prostredia sa v politickej sfére strácajú a podriaďujú sa iným politickým prioritám. *Vzťah spoločnosti k prírode sa zhoršuje.*

Nevyhnutnosť zmeny vzťahu spoločnosti k prírode

Tento problematike sa v poslednom štvrtstoročí venuje zvýšená pozornosť v sociálnych vedách, viac však v „klasických“ industriálnych spoločnostiach, ktoré sa rýchlo posúvajú k „postindustriálnej a postmodernej spoločnosti.“ „Neklasické“ industriálne spoločnosti majú na tejto ceste rad nevýhod, ale aj relatívnu výhodu, že niektoré stránky industriálnej spoločnosti nie sú v nich tak hlboko zakorenené. Záleží len od nich, ako využijú túto komparatívnu výhodu. Klasické industriálne spoločnosti kliesnia cestu vývoja „informačnej spoločnosti“ a vytvárania „ekonomiky založenej na znalostiach“ pre spoločnosť založenú na vedomostiach – „vedomostnú spoločnosť.“ Nás na týchto koncepciách zaujíma vzťah spoločnosti a prírody. V sociológii možno pozorovať dva hlavné prístupy k riešeniu tejto problematiky. Koncepciu „rizikovej spoločnosti“ rozpracoval spomínaný nemecký sociológ U. Beck (1986). Druhú

konceptiu by som nazval „*inovácia sociálneho kapitálu*“ a začiatkom 60. rokov ju rozpracoval francúzsky sociológ Pierre Bourdieu vo svojej *sociológii habitu*. Nastolil problematiku nielen ekonomického, ale hlavne kultúrneho, sociálneho a symbolického kapitálu v spoločnosti. Vznikli rôzne alternatívy tejto koncepcie, za najvýznamnejších autorov sa pokladajú James Coleman, Robert D. Putnam a Francis Fukuyama. Jestvuje však celý rad ďalších štúdií, ktoré sa pokúšajú o koncepciu „*ekologickej spoločnosti*“.

• **Riziková spoločnosť.** Koncepcia vychádza z premisy, že v minulosti žila spoločnosť v relatívnom súlade s prírodou. Tento súlad radikálne narušila moderná industriálna spoločnosť. Na základe rozkladu ekologických a prírodných základov života sa vytvorila dynamika doteraz bezprecedentného technického, ekonomického, sociálneho a politického vývoja industriálnej civilizácie. Z toho možno vyvodit niekoľko záverov:

- Industriálna spoločnosť v zospoločnení prírody a zospoločnení ničivých zásahov do prírody pokročila tak ďaleko, že vytvorila doteraz bezprecedentné riziká s názvom „*sebaohrozenie samotnej prírodnej podstaty existencie spoločnosti*“. Na tieto riziká síce sociológia poukazovala, ale len okrajovo. V koncepte rizikovej spoločnosti sa však pokladajú za aktuálne, a súčasne akútne spoločenské problémy a poukazuje sa na možnosti ich minimalizovania.
- Príroda sa už nemôže chápať bez spoločnosti a spoločnosť bez prírody. Spoločnosť stratila autonómny vzťah k prírode a environmentálne problémy sa stali *spoločenskými problémami životných podmienok ľudí*. Na konci dvadsiateho storočia už nemožno chápať prírodu ako nejaký vonkajší rámec spoločnosti, ako „*ne-spočnosť*“, príroda je spoločnosť a spoločnosť je tiež „*príroda*“. Z toho vyplýva opodstatnenosť zmeny vo vzťahoch medzi samotnými vednými odbormi a ich už dnes nevyhovujúcou klasifikáciou.
- Je nevyhnutné *zastaviť negatívny vývoj vzťahov medzi spoločnosťou a prírodou, aby sa nestavali proti sebe*. V koncepcii rizikovej spoločnosti sa podrobne vysvetľujú možnosti dosiahnutia tohto cieľa.

• **Inovácia sociálneho kapitálu.** Táto koncepcia sa problematike vzťahu prírody a spoločnosti venuje len sprostredkovane. V súčasnej literatúre sa väčšinou chápe ako „*sociálny kapitál*“, hoci často hovorí o jeho súvislostiach s ľudským a kultúrnym kapitálom, ako o „*trojici*“, ktorá je základom celej koncepcie. Mój pracovný názov „*sociálny kapitál*“ poukazuje na spoločnú sociálnu genézu a prelínanie sa v sociálnej realite. Som presvedčený, že takéto celostnejšie chápanie

umožňuje lepšie pochopiť pôvodnú myšlienku *habitu* P. Bourdiea.

Prvá koncepcia poukazuje na zmenu kvality vzťahu spoločnosti a prírody socializáciou prírody, druhá koncepcia podrobne analyzuje sociálne mechanizmy procesu starnutia týchto sociálnych kapitálov. Možno povedať, že obe koncepcie sú v sociálno-ekologickej oblasti komplementárne.

Druhá koncepcia má komparatívnu výhodu v tom, že neobchádza časopriestorovú dimenziu a kladie dôraz na sociokultúrnu rozmanitosť lokálnych a regionálnych podmienok. Z našich posledných výskumov vyplýva, že na lokálnej, regionálnej a na úrovniach urbánnej a rurálnej sociálnej reality prebiehajú procesy zmien sociálneho kapitálu veľmi diferencovane a s rôznou intenzitou. V rámci týchto subnacionálnych dimenzií jasne vystupuje do popredia takpovediac ekososologická dimenzia sociálnych kapitálov vo vzťahu k prírodným a kultúrnym hodnotám kultúrnej krajiny.

V USA i v rámci EÚ sú rozpracované inovačné stratégie sociálnych kapitálov novej generácie so zreteľom na kvalitu sociálneho a životného prostredia vo vedomostnej spoločnosti. Nás táto úloha čaká. Na to je však potrebný aj integrovanejší charakter sociálno-ekologických a sociálno-environmentálnych znalostí roztrúsených v sociálnych a humanitných disciplínach. Čas uteká, problémov pribúda a verejnosť očakáva znalosti od slovenskej akademickej obce aj z týchto oblastí.

Literatúra

- Beck, U.: Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004.
- Bell, D.: Kulturní rozpory kapitalismu. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999.
- Fukuyama, F.: Velký rozvrat. Lidská prirodzenost a opětovné nastolenie spoločenského poriadku. Agora, 2005.
- Gajdoš, P.: Človek Spoločnosť Prostredie. Priestorová sociológia. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2002.
- Gajdoš, P., Pašiak, J.: Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti. Bratislava : Veda, 1994.
- Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997.
- Pašiak, J.: Sídlný vývoj. Teoreticko-metodologická problematika. Bratislava : Veda, 1990.
- Pašiak, J.: Človek, kultúra, krajina v environmentálnej sociológii. In: Krajina – človek – kultúra. Zborník referátov I. celoslovenská konferencia. Banská Bystrica : SAŽP, 1996, s. 99 – 106.

Doc. PhDr. Ján Pašiak, PhD., sociológ emeritus, Nováčkeho 6, 841 05 Bratislava, pas@nextra.sk